

3 |

Het doorbreken van patronen*Intergenerationele overdracht van geweld*

MAJONE STEKETEE, SIETSKE DIJKSTRA & KATINKA LÜNNEMANN

*‘Maar ik praat er niet over, ik krijg meestal een woedeaanval. Waardoor ik echt iemand begin te slaan, alsof ik iemand wil vermoorden.’ (Marokkaans meisje, 16.
In: Pels et al., 2011: p. 156)*

De kans dat geweld in het gezin van generatie op generatie wordt overgedragen is groot. Er zijn verschillende mechanismen die een rol spelen bij deze overdracht. Zwijgen en woede-uitbarstingen, zoals de uitspraak van het meisje hierboven, horen daar bij. Kinderen willen aandacht voor hun leed en hun verhaal, maar ze schrikken ook terug om erover te praten. Het opgroeien in een conflictueus gezin met agressie en geweld vergroot het risico om zelf als volwassene geweld te plegen in intieme relaties en tegen kinderen (Sneddon et al., 2010). Volwassenen die als kind zijn mishandeld of getuige waren van geweld tegen of tussen ouders, gebruiken later vaker zelf geweld tegen hun kinderen of partner. Deze jeugdervaringen met geweld leiden eveneens tot een groter risico op herhaling van slachtofferschap (WHO, 2007; Emery, 2006; Swan & Snow, 2006). Er zijn geen exacte gegevens over hoeveel mishandelde kinderen later zelf pleger of opnieuw slachtoffer worden. Cijfers variëren, afhankelijk van de onderzoeksmethode, van 8 procent in Engeland (Browne & Herbert, 1997; Egeland et al., 1987) tot 40 procent in de Verenigde Staten (Kaufman & Zigler, 1987).

Men gaat ervan uit dat een derde van de kinderen in een gezin waar agressie en geweld plaatsvonden, als volwassene geweld gebruikt tegen zijn of haar kinderen, terwijl twee derde de geweldsspiraal weet te doorbreken (Kaufman & Zigler, 1987). Uit longitudinale studies in Engeland en de Verenigde Staten blijkt dat kinderen die mishandeld of verwaarloosd zijn een groter risico lopen later ook gewelddadig te zijn buiten het gezin. Eén op de zes mishandelde of verwaarloosde kinderen

gebruikt als volwassene geweld tegen anderen (Widom, 1989; Travis, 1996). Een op de acht jongens pleegt later seksueel geweld (Salter et al., 2003) (zie hoofdstuk 4). De *meeste* mishandelde kinderen zetten het geweld dus niet voort op latere leeftijd. Geweld in het gezin van herkomst leidt blijkbaar niet per definitie tot intergenerationale overdracht (Langeland & Dijkstra, 1995; Dijkstra, 2000; Radford & Hester, 2006). Wat weten we eigenlijk over dit patroon van intergenerationale overdracht? Waarom lukt het die meerderheid wel om het geweldspatroon te doorbreken? En kunnen we met de kennis daarover het geweld krachtiger aanpakken en helpen doorbreken? Wij richten ons in dit hoofdstuk op de brede definitie van kindermishandeling zoals die in de inleiding beschreven staat.

Theorieën over intergenerationale overdracht van geweld

In de loop van de tijd zijn er verschillende theorieën ontwikkeld om de intergenerationale overdracht van partnergeweld en kindermishandeling te verklaren (Dijkstra, 2007). In de jaren tachtig werd de sociale leertheorie gebruikt. Die zegt dat kinderen zich nieuw gedrag eigen maken door belangrijke anderen te observeren en te imiteren, een proces dat *modelling* wordt genoemd (Bandura, 1997). Wanneer kinderen zien dat geweld wordt gebruikt, kunnen ze daaruit de boodschap afleiden dat geweld effectief gedrag is. Bovendien kunnen ze leren dat mannen een machtsoverwicht hebben over vrouwen.

Een andere theoretische verklaring voor de intergenerationale overdracht is de hechtingstheorie, waarvan Bowlby de grondlegger is. Het aanschouwen van geweld verstoort de normale ontwikkeling van kinderen, het basisvertrouwen in ouders en een veilige gehechtheid. Door de angst en de dreiging van geweldsincidenten kunnen ouders niet garant staan voor de bescherming van de kinderen. Dit heeft tot gevolg dat het vertrouwen en de gehechtheid van de kinderen wordt geschaad (Belsky & Jaffee, 2006). Onveilige hechting kan ertoe leiden dat kinderen de opvoeder gaan vermijden of juist veel toenadering zoeken. In het eerste geval gedragen kinderen zich te prematuur zelfstandig, in het tweede geval zijn ze juist weinig geneigd om zelfstandig activiteiten uit te voeren. Er kan ook sprake zijn van gedesorganiseerde hechting, waarbij kinderen zowel toenadering zoeken tot de ouder als deze vermijden. Dit doet zich voor wanneer de hechtingsfiguur tegelijkertijd bron van veiligheid en van angst is (Nicolai. In:

Dijkstra, 2007). Verschillende studies hebben de onveilige hechting als gevolg van kindermishandeling en partnergeweld aangetoond (Godbaut et al., 2009). Bertherloth en collega's (2015) vonden dat moeders die zelf te maken hebben gehad met kindermishandeling vaker kinderen hebben met gedesorganiseerde hechting. Dit heeft te maken met het onvermogen van deze moeders om de behoefte van hun kinderen te herkennen en te interpreteren.

De emotionele veiligheidstheorie is een uitbreiding van de hechtingstheorie (Keller, 2011). In deze theorie gaat het vooral om de emoties die de conflicten oproepen en de wijze waarop kinderen daarop reageren. De veronderstelling is dat kindermishandeling de emotionele veiligheid ondermijnt en stress oplevert waardoor het adaptievermogen van kinderen wordt aangetast. Deze theorie gaat uit van drie componenten, de emotionele reactie van kinderen op het geweld, gedragsregulaties en de cognitieve perceptie van het gezin (Cummings & Davies, 2010; Cummings et al., 2006). Wanneer kinderen herhaaldelijk worden blootgesteld aan partnergeweld, is het niet zo dat er gewenning optreedt en dat zij hier na verloop van tijd minder door van slag raken. Het tegenovergestelde is het geval. Er treedt steeds sneller een stressreactie op. Kinderen reageren al op geringe spanning, waardoor ze steeds sneller en heftiger reageren op het conflict. Dit fenomeen wordt wel de sensitisatiehypothese genoemd. Volgens Davies en collega's (2002, 2009) is er een verband tussen deze grotere gevoeligheid en een verhoogd risico op latere problemen van het kind.

Een meer recente theoretische verklaring van de intergenerationele overdracht is de traumatheorie. Deze theorie gaat ervan uit dat kinderen die regelmatig in gezinssituaties verkeren waarin zij zich onmachtig en onveilig voelen op den duur getraumatiseerd raken. Deze kinderen vinden het moeilijk om hun emoties te reguleren, zoals het meisje in het citaat aan het begin van het hoofdstuk, maar ze kunnen ook vlak of emotieloos lijken. Kinderen die opgroeien in gezinnen waarin zij zelf geweld meemaken lopen door hun *developmental* trauma⁴ een grote kans op het ontwikkelen van traumasymptomen, zoals depressiviteit, angst, opstandigheid, posttraumatische stresssymptomen en dissociatieverschijnselen (Veter & Cooper, 2005).

Ten slotte is er vanuit de biomedische wetenschap steeds meer aandacht voor en onderzoek naar de epigenetische veranderingen in het brein als gevolg van kindermishandeling (McGowan et al., 2009). In veel studies is inmiddels de

relatie tussen kindermishandeling en veranderingen in de hersenen aangetoond (Glaser, 2000; Perry & Szalavits, 2007). Hierdoor kunnen problemen zoals hyperactiviteit, agressie, dissociatie, moeilijkheden met bepaalde vaardigheden en leerproblemen beter begrepen worden. De stressreactie – zeker als de ervaring met kindermishandeling traumatiserend is – is een verklaring voor deze verandering. Als zeer jonge kinderen verstoken blijven van verbaal, lichamelijk of sociaal contact, blijken zij een kleinere hersenomvang te ontwikkelen dan andere kinderen. Als deze kinderen in een liefdevol gezin geplaatst worden, is een zekere mate van herstel te zien. Hoe ouder het kind is bij plaatsing, des te geringer het herstel van de neuroplasticiteit van de hersenen. De neurobioloog Perry (2007) combineert deze wetenschappelijke kennis met traumabehandeling. Hij stelt dat getraumatiseerde kinderen weer controle moeten krijgen door de verwerking van de angstige gebeurtenissen. Aan de hand van uitvoerige voorbeelden laat hij zien dat vriendelijke en aandachtige interactie met deze kinderen de stress vermindert en nieuwe ervaringen mogelijk maakt. In de verzorging en therapie is het goed te luisteren, begrip en steun te schenken, de kinderen zorgvuldig te observeren en veiligheid en positieve aanraking te geven (zie over Perry: Dijkstra, 2009).

Hoewel deze verschillende theorieën een deel van de intergenerationele overdracht verklaren, is hiermee zeker nog niet alles verklaard. Ook veranderingen in de sociale context van het gezin of de verzorgers, de aanwezigheid van ondersteunende vertrouwenspersonen, alsook de wijze waarop kinderen veerkrachtig weten te reageren, zijn bepalend voor de consequenties op latere leeftijd. Volgens sommige auteurs ligt de verklarende kracht juist in de combinatie van deze theorieën.

Risicofactoren

Over de manier waarop de cyclus van geweld doorbroken kan worden weten we nog weinig. Duidelijk is wel dat er genderverschillen zijn. Jongens hebben later meer kans om plegger van partnergeweld te worden en meiden om slachtoffer te worden (Stith et al, 2000). Bij jongens is vooral het getuige zijn van geweld van vader tegen moeder van invloed op hun ouderschap als volwassene, zowel tegen hun kind als hun partner. Meisjes lopen meer kans zelf slachtoffer te worden van partnergeweld wanneer ze hebben gezien dat hun moeder is mishandeld door hun vader en als ze door hun moeder zijn mishandeld. Als meiden in hun

jeugd getuige zijn van geweld van moeder tegen vader, vergroot dit de kans op het plegen van geweld tegen de partner als volwassene (Heyman & Smith Slep, 2002). Daarnaast blijkt dat vrouwen die slachtoffer waren van seksueel misbruik in hun jeugd, als volwassene vooral risico lopen slachtoffer te worden van seksuele dwang, maar niet van partnergeweld. Bij ernstig fysiek geweld is er ook een risico op partnergeweld (Coid et al., 2001).

Met veel onderzoek is inmiddels de impact aangetoond van een reeks van risicofactoren bij de overdracht van geweld die een rol spelen op individueel niveau, op het niveau van ouders, het gezin en het sociale netwerk (WHO, 2007; Lünemann & Pels, 2013). Op individueel niveau bijvoorbeeld zijn minder zelfcontrole en een slecht gevoel van eigenwaarde risicofactoren, terwijl positieve persoonlijkheidsaspecten, zoals intelligentie, beschermende factoren zijn. Risicofactoren op het niveau van de ouders zijn depressie, psychische en emotionele problemen, middelengebruik, beperkte sociale vaardigheden en een geschiedenis van huiselijk geweld (McWey et al., 2013). Armoede of laag inkomen zijn geweldsbevorderende factoren op gezinsniveau, evenals isolement van het gezin of een gering sociaal netwerk. Ook vroege scheiding van de moeder, stiefouders en een jonge leeftijd van de ouders vergroten het risico (Langeland & Dijkstra, 1995; Baas, 2001). Bepaalde karakteristieken van het kind kunnen stressvol zijn voor de ouders, zeker als zij zelf een geschiedenis van huiselijk geweld hebben. Denk aan complicaties tijdens de zwangerschap of geboorte, of kinderen met speciale behoeften zoals een psychische of fysieke handicap of een moeilijk temperament (Belsky & Jaffee, 2006).

Daartegenover zijn een sociaal netwerk of een ondersteunende partner beschermende factoren die kunnen helpen in het doorbreken van de intergenerationale overdracht van geweld (Pels et al., 2011; Lünemann & Pels, 2013). Belangrijk is ook opvoedingsondersteuning ofwel positief leren opvoeden (Dixon et al., 2009; Browne et al., 2007). Ten slotte is er een groep gezinnen die baat heeft bij therapeutische behandeling om de gevolgen van ervaringen van de ouders in de kinderjaren te kunnen verwerken (Engeland, 2002). Culturele sensitiviteit is hierbij van groot belang (Gomperts, 2009).

Er is nog weinig onderzoek gedaan naar verklaringen waarom volwassenen met een kindermishandelingsverleden niet gewelddadig worden. Dergelijk onderzoek vraagt meer dieptekennis over achtergronden en mechanismen die

bij het doorbreken van het geweldspatroom een rol spelen. Wel is in een aantal studies onderzocht wat de veerkracht van kinderen bevordert, wat mogelijk kan verklaren waarom kinderen het gedrag van hun ouders niet kopiëren. De duur en de ernst van de mishandeling blijken een belangrijke rol te vervullen. De kans op herstel is groter als het geweld minder bedreigend en minder langdurig is, als de kinderen niet de schuld bij zichzelf zoeken, de moeder minder depressief is en er minder negatieve *life events* gebeuren (Martinez et al., 2009).

Kortom, hoewel er steeds meer onderzoek gedaan wordt naar de intergenerationale overdracht van kindermishandeling en partnergeweld blijkt tegelijkertijd des te meer hoe weinig we nog weten. De impact op de langere termijn verschilt naar gender, naar type en duur van het geweld of de verwaarlozing, maar ook naar culturele en sociaaleconomische achtergrond. Daarnaast blijkt dat het geweld impact heeft op een breed spectrum, van fysiek tot sociaal en psychisch. Ook binnen een en hetzelfde gezin kan een geschiedenis van geweld zowel herhaald als doorbroken worden. Soms vertellen geïnterviewden over broers en zussen die gewelddadig zijn of die blijven zwijgen en niet in staat zijn om over het vroegere geweld te spreken (Dijkstra, 2000).

Tekortkomingen in onderzoek

Er zijn een aantal tekortkomingen in het onderzoek naar intergenerationale overdracht. Als gezegd ligt de focus vooral op onderzoek naar de herhaling van geweld en veel minder op het doorbreken ervan. Het onderzoek heeft daardoor geringe analytische kracht: het richt zich vooral op de uitkomsten – wel of niet doorbreken – en veel minder op achterliggende mechanismen zoals zwijgen, ontkennen, woede, contact verbreken of confrontatie met de pleger. Bovendien concentreert veel onderzoek zich op de relatie tussen moeders en hun kinderen en veel minder op vaders als pleger van geweld. In die zin is het onderzoek *gendered*. Moeders hebben hierbij te maken met normatieve opvattingen over het moederschap. In het geval van partnergeweld wordt hen een gebrek aan bescherming – *failure to protect* – van de kinderen verweten (Dijkstra, 2009; Radford & Hester, 2006).

De visie en het perspectief van mishandelende mannen en hun vaderschap zijn nauwelijks onderzocht. De kennis over de rol van vaders komt overwegend uit onderzoek onder moeders. Hieruit komt naar voren dat vaders die hun

partner mishandelen meer problemen hebben met de opvoeding dan vaders die geen geweld gebruiken (Edleson & Williams, 2007). Mishandelende vaders houden zich afzijdig van de kinderen en zijn weinig betrokken (Pels et al., 2011; Van Lawick, 2015). Of ze zijn juist heerszuchtig en agressief tegen de kinderen, ze gedragen zich kleinerend, ook naar hun partner (Pels et al., 2011). Lünemann en collega's (2012) deden een onderzoek onder zesentwintig mishandelende mannen. Mannen praten niet gemakkelijk over geweld en nemen niet vaak de verantwoordelijkheid voor het gepleegde geweld. Soms zien ze gebruik van geweld als hun recht, maar vaker leggen ze de aanleiding buiten zichzelf en geven ze ter rechtvaardiging de vrouw de schuld, of de stress die ze ervaren door het werk, of de emoties waardoor ze werden overvallen (zie ook Paymar, 2000). Het grootste deel van de mannen heeft zelf als kind geweld meegemaakt, dikwijls van hun vader. Hoewel mannen willen veranderen en hun kinderen willen zien, blijkt niet iedereen dit te kunnen.

Ook is er relatief weinig onderzoek naar de behoeften van betrokkenen en naar welk soort ondersteuning helpt of naar de effectiviteit van de aangeboden programma's. Uitzondering is het programma VoorZorg voor jonge vrouwen tot vijftientig jaar die zwanger zijn van hun eerste kind en weinig of geen opleiding hebben genoten (zie hoofdstuk 2). Dit preventieprogramma blijkt kindermishandeling effectief terug te dringen (Mejdoubi et al., 2015). Tot slot is er nauwelijks longitudinaal onderzoek en is het meeste onderzoek retrospectief in plaats van prospectief van aard.

Geweld vroeg stoppen

De beste strategie om intergenerationeel geweld te doorbreken, is het geweld in een vroeg stadium stoppen. Dit is geen gemakkelijke opgave. Uit onderzoek blijkt dat anderhalf jaar na de melding van partnergeweld bij wat nu Veilig Thuis heet, het geweld nog steeds voortduurt (Tierolf et al., 2014). De specifieke hulp die voor het doorbreken van het geweldspatroom noodzakelijk is, ontbreekt vaak. Daardoor blijft vooral chronisch geweld voortduren. De hulpverlening besteedt veel aandacht aan de onderliggende risico's, zoals schulden, verslaving en opvoedingsonmacht, maar het geweld als issue verdwijnt in het hulpverleningstraject (Tierolf et al., 2014). Het verminderen van risicofactoren is evenwel geen garantie

voor het daadwerkelijk toenemen van de veiligheid in het gezin (Vogtländer et al., 2016). Professionals hebben last van collectieve vermijding; het geweld is aanwezig maar als gespreksonderwerp is het afwezig, de moed ontbreekt om gedrag te benoemen en normen te stellen die de veiligheid vergroten, zeker als het gaat om het aanspreken van degene die het geweld pleegt. Deze vermijding kan voortkomen uit angst, onkunde, gebrek aan kennis en onwennigheid. Het gaat bovendien vaak om ernstige niet gemakkelijk op te lossen problemen. Door geweld niet te benoemen, te interpreteren en betekenis te geven, ontbreekt het aan een goede probleemdefiniëring. De hulp die wordt geboden sluit daardoor niet aan. Vrouwen op hun beurt blijken moeite te hebben om geweld te bespreken met hulpverleners uit angst voor uithuisplaatsing van de kinderen door de kindbescherming. Het zijn vooral de mishandelde moeders die worden aangesproken op het borgen van de veiligheid van de kinderen, onder meer door weg te gaan bij de agressieve partner. De vaders die agressief zijn en het nut van hulp en ondersteuning niet inzien, worden niet aangesproken op hun verantwoordelijkheid als vader voor de veiligheid van hun kinderen (Tierolf et al., 2014).

Uit een recent uitgevoerd praktijkgericht onderzoek naar ketensamenwerking in een strafrechtelijk kader werd het vermijden van geweld eveneens zichtbaar (Dijkstra, Krechtig & Menger, 2017). Daarnaast kwamen drie andere patronen naar voren. Het eerste betreft het niet herkennen van familiepatronen. Professionals hebben vaak te maken met herhaald geweld van 'oude bekenden': gezins- en familieleden die bekend zijn, gezinnen die eerder gemeld zijn bij Veilig Thuis, een partner die eerder onder toezicht stond bij de reclassering, aangiften in het verleden, bekendheid bij de maatschappelijke opvang of vrouwenopvang of een jarenlange ondertoezichtstelling voor een of meerdere kinderen. Dit patroon van zowel herhaald geweld als herhaling van verleende hulp wordt in de praktijk niet benoemd en geanalyseerd. Het tweede patroon is dat hulpverleners soms zijn vastgelopen in hun hulptraject. Het duurzaam stoppen van het geweld is niet gelukt, maar zij erkennen dit niet en bespreken dit niet met de ketenpartners (zie ook Vogtländer et al., 2016). Het derde patroon betreft het ontbreken van een samenhangend beeld en professionals die zich richten op een deel van de problematiek, zelfs als er casuïstiekbesprekingen zijn (zie hoofdstuk 7). Daardoor ontstaat er te weinig samenhang en is er te weinig focus op veiligheid voor alle gezinsleden. Om in multidisciplinair verband patronen van geweld te (h)erkennen

zijn kennis, vaardigheden en interactie met betrokkenen van belang: verdiepende vragen stellen, contact maken en verbinden met gezinsleden en het sociale netwerk, hardop denken in gezamenlijkheid en gerichte contextinformatie zoeken. Om zo al lerend met elkaar onderbouwde beslissingen te nemen en te onderzoeken waarin deze casus overeenkomt met andere of waarin deze juist anders is.

De urgentie van het vroeg stoppen van geweld wordt breed gedragen. In 2016 verscheen het visiedocument 'Eerst samenwerken voor veiligheid, dan samenwerken voor risicogestuurde zorg' (Vogtländer & Van Arum, 2016), waarin een visie op ketenzorg uiteen wordt gezet. Deze visie ligt ook ten grondslag aan het triage-instrument *Veilig Thuis* (zie hoofdstuk 2), een manier van beslissen over urgentie en benodigde expertise bij een melding van huiselijk geweld. In het visiedocument wordt het belang van gefaseerde ketensamenwerking in de juiste volgorde benadrukt: eerst samen werken aan acute veiligheid, dan werken aan risicogestuurde zorg (duurzame veiligheid) en vervolgens aan herstel, waarbij nadrukkelijk aandacht is voor traumabehandeling om de geweldservaringen te verwerken, psychische klachten te verminderen en persoonlijke ontwikkeling van de individuele gezinsleden te bevorderen.

Voor preventie van generatie op generatie overdracht is tot slot het leren omgaan met terugval van belang. In alle fasen moet altijd aandacht blijven voor de veiligheid. Samenwerken tussen de verschillende instellingen is daarbij cruciaal. De GIPS⁵ is een methodiek die uitgaat van deze gefaseerde ketenzorg en bouwt voort op *Signs of Safety* (Turnell & Edwards, 1999) en de analytische vragen van Munro (2002). De gestructureerde wijze van overleggen met concrete vragen en het stellen van doelen werkt motiverend voor de professionals. Bovendien leidt het opstellen van plannen met daarin concrete afspraken tot transparantie en eenduidigheid naar ouders, wat hun vertrouwen versterkt. Ouders worden van begin af aan betrokken bij het maken van de plannen. Professionals zijn tevreden over de GIPS omdat ze een gezamenlijke verantwoordelijkheid ervaren en hun expertise optimaal kunnen inzetten. En deze gestructureerde werkwijze leidt tot het vergroten van de veiligheid in de gezinnen en de afname van risicofactoren (Vogtländer et al., 2016).

Patronen van geweld

Preventie van intergenerationele overdracht betekent dat het geweld zo vroeg mogelijk gestopt moet worden. Daarvoor is het nodig dat hulpverleners weten welk patroon van geweld speelt in het gezin. Cruciaal daarbij is te beseffen dat partnergeweld en kindermishandeling vaak gezamenlijk voorkomen en samenhangen met verslaving, werkloosheid, schulden, een verstandelijke beperking en psychiatrische problemen. Welke patronen zijn er vervolgens te ontwaren als we kijken naar de frequentie van het geweld en naar de context ‘wie wat doet bij wie en wat is daarvan de impact’? Het is van belang om te kijken naar de frequentie van het geweld: meer incidenteel of juist chronisch of structureel; geweld tegen de partner of ook tegen de kinderen of alleen tegen kinderen; wat is het effect van geweld; betreft het intergenerationeel geweld of niet?

We onderscheiden vier patronen van geweld: situationeel geweld in gezinnen, ernstig controlerend geweld in gezinnen, disciplinerend en opvoeden met harde hand en geweld na scheiding. De eerste twee patronen zijn oorspronkelijk vastgesteld voor partnergeweld op grond van een review en nader onderzoek naar deze patronen door Johnson en collega's (Johnson, 2006, 2008; Johnson et al., 2014). Wij hebben dit aangevuld met kennis over kindermishandeling. Het derde patroon richt zich meer op kindermishandeling waarbij we kennis omtrent partnergeweld inbrengen. Tot slot gaan we in op geweld na scheiding.

Situationeel geweld

Hier gaat het om gezinnen waar het geweld niet op de voorgrond staat. Er zijn conflicten die kunnen escaleren in geweld en dit heeft vooral met onmacht en stress te maken. Het partnergeweld bestaat doorgaans uit schreeuwen, schelden, duwen en trekken, maar kan escaleren tot ernstiger geweld. De partners zijn tevreden over de relatie, maar niet over het geweld. Deels heeft de escalatie van het conflict te maken met een gebrek aan communicatie- en opvoedingsvaardigheden. In tijden van extra stress, bijvoorbeeld ingrijpende persoonlijke gebeurtenissen, werkloosheid of tijdelijke psychiatrische problematiek, escaleert de situatie. De draagkracht en draaglast zijn uit balans. Gebruik van alcohol en drugs kunnen leiden tot afname van remmingen waardoor conflicten meer uit de hand

lopen. Alcoholgebruik kan tot ernstiger geweld leiden en bij jonge kinderen ook tot ernstige verwaarlozing. Er is geen sprake van eenzijdig geweld. Mannen en vrouwen kunnen beiden geweld gebruiken tegen elkaar. Er kan een proces zijn van wederzijdse vernedering en beschaming dat eindeloos wordt herhaald in een spiraal van beschamen, schaamte en geweld (Groen, 2015).

Het kan in dit patroon gaan om incidenteel partnergeweld, een korte periode van geweld door omstandigheden, maar ook om chronisch geweld, bijvoorbeeld door alcoholmisbruik, psychische problematiek of verstandelijke beperking. Ook kan sprake zijn van combinatieproblematiek, geweld hangt dan samen met verschillende problemen en belastende gezinsomstandigheden: een verstandelijke beperking, ernstige ziekte, een psychiatrisch probleem en een taalprobleem. Als er sprake is van cumulatie van verschillende problemen neemt de kans op geweld in gezinnen toe, zowel tussen partners als tegen de kinderen (Hermanns, 2005).

Als het gaat om incidenteel partnergeweld hebben de volwassenen in dit geweldspatroon in hun jeugd doorgaans geen geweld meegemaakt. Er is ook nauwelijks sprake van geweld in het publieke domein of criminaliteit (Johnson, 2006, 2008). Onduidelijk is of en hoe de relatie tussen kindermishandeling en partnergeweld is. We verwachten dat bij incidenteel partnergeweld de kans op kindermishandeling kleiner is dan bij chronisch partnergeweld. De nadruk in dit patroon ligt meer op onbalans tussen draagkracht en draaglast. Dit is een belangrijk verschil met het patroon van dwingende controle.

Dwangmatig controlerend geweld

In deze gezinnen waait een andere wind, namelijk de wind van angst, intimidatie en controle. In dit patroon zijn het vaker mannen die hun vrouw op verschillende manieren controleren, minachten en ondermijnen dan vrouwen hun man. De vrouw wordt sluipend geïsoleerd van vrienden en familie, bedreigd en vernederd, soms in bijzijn van anderen, en kinderen worden tegen haar opgezet. Het geweld escaleert dikwijls. Dit hoeft niet, er kan ook sprake zijn van een eenmalige gebeurtenis, dreiging, ondermijning en isolement (Stith et al., 2011). Als de vrouw wil scheiden is de kans op escalatie groot. Het geweld richt zich op het duurzaam ontwrichten van relaties tussen alle gezinsleden, in het bijzonder tussen moeder en kinderen (Thiara & Humphreys, 2015). Een belangrijk verschil met het patroon

van situationeel geweld is de grotere kans op aanwezigheid van seksueel geweld in de relatie. Of er ook vaker sprake is van seksueel misbruik van de kinderen weten we niet. Het effect van het seksuele geweld is dat de vrouw veelvuldig in angst leeft, dat er sprake is van depressiviteit en traumaklachten. Deze vrouwen vluchten vaker naar de vrouwenopvang, de politie of een andere veilige plek. In deze situaties is dikwijls sprake geweest van geweld in de jeugd, dus van intergenerationele overdracht van slachtofferschap en ook daderschap (Johnson, 2006, 2008; Johnson et al., 2014).

Het is ook mogelijk dat beide partners controlerend zijn naar elkaar toe, door te schreeuwen en vloeken, te provoceren en zich niet empathisch op te stellen. Maar uit onderzoek van Johnson en collega's kwam naar voren dat het vooral mannen zijn die met hun gedrag angst creëren bij hun partner, haar het gevoel geven dat ze niet deugt, haar zelfvertrouwen tenietdoen en belemmeren dat ze buitenshuis werkt. De controle van de man over de vrouw is verregaander dan andersom (Johnson et al., 2014). Binnen dit patroon van dwangmatig controlerend geweld is een grote subgroep van mannen die alleen binnen het gezin controle en geweld uitoefenen. Zij reageren sterk op te veel afstand of te veel nabijheid en hebben twee gezichten: naar buiten charmant en vriendelijk en naar binnen nors, controlerend en geïrriteerd. Dutton en collega's (2000) leggen een verklaring voor dit gedrag bij de traumatische ervaringen in de kindertijd: beschamen door de vader, onveilige gehechtheid aan de moeder en geweldservaringen in het ouderlijk gezin. Daarnaast is er een groep mannen die ook in de publieke sfeer gewelddadig is, een groep met een antisociale persoonlijkheid met soms ook psychopathologie (Lünnemann & Pels, 2013; Van der Knaap et al., 2010; Thijssen & de Ruiter, 2010).

We hebben geen kennis over de relatie tussen partnergeweld en kindermishandeling voor dit patroon. We weten dat bij ernstig geweld de kans op kindermishandeling groter is. We verwachten dat hier veel vaker dan bij het eerste patroon sprake is van zowel partnergeweld als kindermishandeling en dat kinderen door de mishandelaar gebruikt worden om de positie van de vrouw als moeder te ondermijnen (Thiara & Humphreys, 2015; Radford & Hester, 2006; Edleson & Williams, 2007).

Disciplineren en harde opvoeding

Het derde patroon heeft betrekking op de rechtvaardiging van disciplineren door geweld en opvoeden met harde hand. Het is te simpel om te zeggen dat elke pedagogische tik kindermishandeling is, het onderscheid tussen beide is een glijdende schaal. Ouders die zijn mishandeld in hun kinderjaren hebben vaker de opvatting dat hun ouders hen disciplineerden dan dat ze mishandeld zijn (Wilkes, 2002). De beeldvorming van deze ouders is dat gebruik van geweld gerechtvaardigd is: de kinderen misdroegen zich en daarom mocht er hardhandig gestraft worden. Belangrijk is om deze discussie over disciplineren door fysieke straffen niet los te zien van partnergeweld. Of moeders hun kind mishandelen, hangt bijvoorbeeld samen met de ernst van het ervaren geweld door hun partner. Bij ernstig geweld is de kans groter dat zij hun kinderen mishandelen dan wanneer het geweld minder ernstig is (Pels et al., 2011).

Vaders die hun partner mishandelen, hebben vaker een autoritaire stijl van opvoeden. Zij laten weinig ruimte aan de kinderen en hun eigen mening staat voorop (Edleson & Williams, 2007). Soms worden van generatie op generatie hardnekkige en hardhandige gewoonten overgedragen. Zoals een als kind mishandelde man vertelde: 'Hardheid was een deugd in mijn familie' (Dijkstra, 2000). In een onderzoek onder zesentwintig vaders van verschillende etnische achtergrond geven vooral Marokkaanse en Turkse vaders van de eerste generatie openlijk aan een harde hand van opvoeden te hanteren waarvan slaan onderdeel is, terwijl de tweede generatie aangeeft liever te praten en te voorkomen dat hun kinderen bang zijn voor hen. Onder de meeste vaders die hun partner mishandelen, wordt slaan wel geaccepteerd als laatste middel om te straffen (Lünnemann et al., 2012).

Geweld na scheiding

We zien dat na scheiding het geweld in veel gevallen voortduurt (Tierolf et al., 2014; De Vaan et al., 2016; Dijkstra, 2016) of zich juist als gevolg van een scheiding voordoet wanneer de liefde omslaat in woede en haat. Dat laatste gebeurt bijvoorbeeld wanneer er een andere relatie in het spel is. In geval van sterk controlerend gedrag tijdens de relatie zal dit geweld zich voorzetten na het verbreken, denk aan stalking. Rond de scheiding is de kans op (dodelijke) escalatie het grootst. Er

kan ook na de scheiding sprake zijn van negatieve beïnvloeding van de kinderen, ondermijnen van de andere ouder of van kwaadspreken over de ex-partner op school of werk, in rechtszaken, bij vrienden en familie en in het sociale netwerk (Peled, 2000; Pels et al., 2011). Thiara en Humphreys (2015) noemen in hun onderzoek onder ruim veertig gescheiden gezinnen waar partnergeweld een rol speelde, deze ondermijning van de ex-partner *absent presence*. De ex-partner drukt dan via deze minder zichtbare machtsuitoefening nog steeds een stempel op het leven van de voormalige partner en de kinderen.

Een belangrijke vraag is of en hoe omgang met de vertrekkende ouder, vaak de vader, gecontinueerd moet worden en hoe moet worden omgegaan met het herstel van de relaties na mishandeling. Uit het onderzoek van Pels en collega's (2011) kwam naar voren dat een omgangsregeling met de vader, als sprake is van ernstig geweld tegen de partner, leidt tot veel spanningen en herhaling van geweldsconflicten. Zeker als het gaat om complexe scheidingen waarin het conflict tussen de ex-partners na de scheiding voortduurt of verhevigt of juist ontstaat en dit ook het ouderschap aantast, kunnen kinderen in de knel komen.

Machtsverschillen

Binnen alle patronen spelen verschillen in macht tussen mannen en vrouwen, vaders en moeders, vaders en zonen, vaders en dochters, moeders en zonen, moeders en dochters en zussen en broers. Maatschappelijk gezien verkeren meer mannen dan vrouwen in een positie dat ze de partner of ex-partner kunnen controleren en intimideren, en dit doen ze in de praktijk ook vaker. De erkenning van ouderschap van vrouwen is van belang, maar doet aan de scheve sekseverdeling en het maatschappelijke genderpatroon niets af (Pels et al., 2011; Steketee et al., 2016; De Vaan et al., 2016). Hoe die machtsverschillen een rol spelen in relatie tot controle en geweld vergt nader onderzoek, evenals de samenhang tussen partnergeweld en kindermishandeling. Ook het patroon dat kinderen gewelddadig kunnen zijn naar hun ouders, verdient hierbij aandacht. Meestal is hier sprake van een verstoorde machtsbalans en een ondermijnde gezagsrelatie (Omer, 2011; Vink et al., 2014).

Luisteren naar kinderen

Opgroeien in een gezin waar sprake is van geweld heeft invloed op de manier waarop kinderen zelf later intieme relaties aangaan, op hoe ze opvoeden en op hun kans om binnen die relaties dader of slachtoffer te worden van geweld. We weten nog weinig over hoe we dat patroon kunnen doorbreken. We weten wel dat het zwijgen doorbroken moet worden. Het actief verwerken van geweldservaringen door alle betrokkenen, moeders, vaders en kinderen, is essentieel om herhaling in welke vorm dan ook te voorkomen. Ruim een derde van de kinderen in een gezin waar partnergeweld plaatsvindt, heeft traumaklachten. Een ruime meerderheid krijgt geen hulp. 40 procent van de kinderen krijgt een of andere vorm van hulp, veelal betreft dat de inzet van een gezinsvoogd (Tierolf et al., 2014).

Het is gewoonte in Nederland om niet alle kinderen in het gezin hulp te bieden. Maar alle kinderen in het gezin moeten altijd bij de systeemgerichte behandeling betrokken worden, ook de kinderen die ogenschijnlijk geen schade hebben opgelopen, omdat de schade zich later kan openbaren en omdat altijd zicht moet worden gehouden op de veiligheid van ieder gezinslid en elk kind. Dus ook voor kinderen over wie niet direct zorgen zijn, is het van belang dat betrokken hulpverleners een kindplan maken om hun ontwikkelingsmogelijkheden optimaal te vergroten (Vogtländer et al., 2016). Binnen de bestaande hulpverlening moet er veel meer aandacht zijn voor traumascreening en traumahulp voor kinderen die slachtoffer zijn van geweld thuis. Temeer omdat kinderen allerlei klachten en problemen ervaren, maar dit eerder aan zichzelf dan aan de situatie thuis toeschrijven (Pels et al., 2011). Aparte aandacht voor alle kinderen is overigens iets anders dan kinderen onnodig problematiseren en medicaliseren, zoals onnodig diagnosticeren met een ADHD-problematiek als symptomen voortkomen uit de onveilige situatie waarin kinderen opgroeien (Tierolf et al., 2014). Aandacht voor veiligheid geldt ook voor de kinderen die uit huis zijn geplaatst, want uithuisplaatsing is geen garantie voor een veilige omgeving, zoals de commissie Samson naar seksueel misbruik en de commissie De Winter naar geweld in de jeugdzorg hebben aangetoond.

Kinderen zijn terughoudend om over hun ervaringen te spreken, ook uit schaamte. Schaamte functioneert als een signaal dat de belangrijkste bindingen bedreigd worden (Groen, 2015). Kinderen hebben ambivalente gevoelens: ze mis-

sen hun vader en zijn boos omdat hij geslagen heeft. Als kinderen erover praten, hebben ze sterk het gevoel dat niemand naar hen luistert en dat ze niet serieus genomen worden. ‘Niemand geeft om de kinderen is mijn ervaring’, aldus een vijftienjarig meisje dat geweld thuis heeft meegemaakt. Kinderen willen meer gehoord worden. Hoewel jongeren er niet gemakkelijk met anderen over praten, geven ze de tip aan leeftijdgenoten er wel over te praten. Dit duidt erop dat praten over geweld lastig is en met schaamte omgeven, maar dat de jongeren ook weten hoe belangrijk het is erover te praten. Maar dan moet de omgeving wel luisteren. Veel omstanders, van ouders, familie tot professionals, luisteren niet: zij willen of kunnen het verhaal niet horen en bieden geen passende hulp (Lünnemann et al., 2013; Lünnemann et al., 2012; Van der Rooij et al., 2015).

Willen we de intergenerationele overdracht doorbreken dan verdienen jongeren veel meer aandacht en ondersteuning voor die ingewikkelde positie. Het is belangrijk dat volwassenen rondom het kind, het kind steunen en kinderen een stem geven. Kinderen die in een onveilige situatie zitten, hebben recht op een luisterend oor en op de juiste hulp. Daarnaast is het belangrijk het gesprek met de ouders te voeren over kindermishandeling of vermoedens ervan. Het praten over kindermishandeling moet worden genormaliseerd. Van Eijkern en Hoek (2017) hebben daartoe een handleiding geschreven.⁶ Ook is belangrijk het gesprek tussen ouders en kinderen over het geweld thuis te stimuleren. Er zijn programma’s die het praten over geweld tussen moeders en kinderen en vaders en kinderen stimuleren (Thiara et al., 2006).

Om de intergenerationele overdracht van geweld te doorbreken is het daarnaast belangrijk jongeren te benaderen met jongeren die zelf slachtoffer zijn of zijn geweest van geweld en agressie thuis. Voorbeeld daarvan is STUK, waarin het mishandelingsverhaal door jongeren zelf tot expressie wordt gebracht door middel van theater of film. We CAN Young is een peer-to-peer campagne gericht op respectvolle omgangsvormen en op bewustmaking van jongeren over grenzen in relaties en seks (Steketee et al., 2016). Dit soort initiatieven dragen bij aan het doorbreken van de intergenerationele overdracht doordat jongeren en jongvolwassenen erdoor versterkt worden in hun mogelijkheden tot het aangaan van gezonde relaties. Deze algemene preventieve programma’s zijn bovendien belangrijk, omdat op die manier jongeren en volwassenen worden bereikt die ervaring hebben of hebben gehad met geweld thuis, maar hier niet mee naar

buiten durven te komen. Een ander mooi voorbeeld van het doorbreken van de intergenerationele overdracht is het eerder genoemde programma VoorZorg. Met dit effectief bewezen preventieprogramma voor aanstaande jonge moeders die zelf geweld hebben meegemaakt en misbruikt zijn, lijkt het mogelijk te zijn – met langdurige ondersteuning zonder vooroordelen – de cirkel van geweld te doorbreken.

Paradigmaswitch nodig

Het doorbreken van intergenerationele overdracht van geweld is een complex probleem waarin veel verschillende oorzaken van het geweld een rol spelen. We benadrukken twee belangrijke strategieën om deze cirkel te doorbreken: het duurzaam stoppen van geweld als beste vorm van preventie en het doorbreken van de machtsongelijkheid door veiligheid te bieden aan alle betrokkenen, waardoor ondersteuning en hulp geboden kan worden. Om het geweld daadwerkelijk te stoppen moet het aangepakt worden en de aanpak is afhankelijk van de patronen die aan het geweld ten grondslag liggen. We onderkennen intergenerationele patronen van geweld te weinig en hebben onvoldoende inzicht in de mechanismen die daartoe bijdragen. Daarmee bieden we te vaak hulp die niet helpt.

Er is een paradigmaswitch nodig waarin we breder, dieper en verder kijken. Het duurzaam stoppen van geweld vereist een grote, specifieke en langdurige inspanning. Onze aanpak is doorgaans niet duurzaam, inclusief en ondersteunend genoeg. We scheren langs het probleem en pakken het geweld niet aan. Doordat het geweld niet stopt, ondanks dat gezinnen gemeld worden en hulpverleningstrajecten in gang gezet, laten we de kinderen dubbel in de steek. We beschermen hen niet tegen het geweld en bieden hen en hun ouders niet de ondersteuning die ze nodig hebben. We zijn ons nog onvoldoende bewust van de impact van het patroon van dwingende controle op het leven van kinderen en jongeren, zo laat het recente onderzoek van Katz (2016) zien. Maar ook als het geweld wel stopt, is het voor kinderen belangrijk dat het geweld bespreekbaar wordt en dat zij kunnen praten over wat de gevolgen voor hen zijn. En dat er naar hen wordt geluisterd. Daarnaast hebben de ouders zelf vaak ook ondersteuning nodig om het patroon van hun eigen geweld en jeugdtrauma's te doorbreken. Loyaliteit van kinderen naar ouders is groot, zij zijn vaak ook dubbel in hun gevoelens naar hen.

Willen we diep ingesleten patronen van geweld benoemen en veranderen, dan is het noodzakelijk om nabij te zijn en betrokkenen, kinderen en hun ouders en leefomgeving te sterken, te empoweren. Dat is duidelijk iets anders dan uitgaan van eigen kracht. Het betekent na kindermishandeling actief helpen hun stress te reguleren en hun veiligheid te vergroten (Coppens, 2016; Van der Kolk, 2014; Vogtländer et al., 2016). Systeemgericht, genderspecifiek en traumasensitief werken zijn bij deze indringende en langdurige verandertrajecten voorwaarden. Dit betekent contact leggen en houden, uitleg geven, betrouwbaar zijn en onderbouwd grenzen stellen.